

Pukovnik
BOŠKO TODORVIĆ

Diverzantska dejstva i napadi — sličnosti i razlike

Dr Ljubomir Bošnjak: »Diverzantska dejstva u narodnooslobodilačkom ratu 1941 — 1945«

U izdanju Vojnoistorijskog instituta, prošle godine je objavljena knjiga potpukovnika dr Ljubomira Bošnjaka: »Diverzantska dejstva u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945.« Sa stanovišta istoriografije autor je korektno i na sistematičan način prezentovao mnogo-brojne činjenice i podatke o borbama, bojevima i operacijama jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije u narodnooslobodilačkom ratu, što je značajan doprinos istoriografiji NOR-a. Zbog toga autoru treba dati puno priznanje za njegove istraživačke napore i naučno-istorijski korektan i angažovan pristup toj problematici. O toj strani Bošnjakovog djela, bez sumnje, meritorniji sud će dati naučno-istorijska kritika i kompetentniji kritičari iz oblasti istoriografije. Zbog toga se, uz sve uvažavanje rezultata i doprinosa koje je autor ovog djela dao na polju istoriografije, ne želim upuštati u podrobniju analizu djela sa tog stanovišta.

Predmet ovog kritičkog osvrta biće usmjeren na vrednovanje rezultata tog djela koje je imalo ambicije i aspiracije da neke bitne činjenice vrednuje i preuređuje sa stanovišta teorije ratne vještine NOR-a. Treba reći da autor u tome nije mnogo uspio. Čak bi se moglo reći da je ovim djelom povećana nejasnoća u shvatanju nekih operativnih i strategijskih kategorija i odnosa na relacijama nekih oblika i vidova borbenih dejstava. To se prije svega odnosi na

kategorijalne pojmove: napad, odbrana i diverzija i na odnose između tih kategorija, ali i na shvatanje NOR-a kao pojave i njegov odnos kao cjeline sa dijelovima. Narodnooslobodilački rat je po svom obliku bio opštenarodni rat oslobodilačkog i revolucionarnog karaktera. Njegova specifičnost, određena posebnim uslovima i nekonvencionalnim djelovanjem subjektivnog faktora, ogleda se upravo u tome što se u njemu primjenjivao partizanski način ratovanja u koji su utkana i diverzantska dejstva kao njegov elemenat, dakle kao sastavni i nerazdvojni dio taktike, operatike i strategije vođenja oružane borbe, ne samo partizanskih već i krupnijih sastava i jedinica. I upravo zbog toga što u pojmovno-sadržinskom pogledu nije jasno razlučeno opšte od posebnog, cjelina pojave od njenih dijelova, i što nisu uočene i jasno iskazane distinkcije u sadržaju borbenih dejstava na nivou taktike, operatike i strategije oružane borbe, vođene na partizanski način, u knjizi »Diverzantska dejstva u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945.« moglo je doći i došlo je do zamjene cjeline i dijelova sadržaja, pa time i do zamjene teza.

Čitajući Bošnjakovu knjigu nameće se nedvojben utisak da su diverzantska dejstva u narodnooslobodilačkom ratu bila glavni sadržaj oružane borbe u cjelini. Na takav zaključak sugerise se već na prvim, uvodnim stranicama knjige, mada argumenti kojim se dokazuje takva teza, u stvari, idu protiv nje. Na primjer, u odjeljku knjige pod naslovom »Diverzantska dejstva u koncepciji KPJ«, autor, između ostalog, piše: »Još od dolaska na čelo KPJ (17. avgusta 1937) i formiranja privremenog rukovodstva u zemlji (maja 1938), Tito je — pored idejno-političkog obrazovanja članstva — vidnu pažnju poklanjao njegovom vojnostručnom osposobljavanju. Tako su komunisti na robiji u Sremskoj Mitrovici, između ostalog, organizovali kurseve na kojima su proučavane strategija i taktika oružane borbe...« (str. 24). I dalje: »Od Pete zemaljske konferencije KPJ do aprilskog rata 1941. Tito se, pored ostalog, bavio izučavanjem ratne vještine. Kao rezultat izučavanja izvornih tekstova marksizma o ustanku, vojnoj organizaciji, naoružanom narodu i oblicima oružane borbe i analize iskustava ustanaka i revolucija XIX i XX vijeka, tokom februara 1941, nastala je Titova studija 'Strategija i taktika oružanog ustanka'« (str. 25). Navodi autora su tačni, ali iz njih sasvim jasno proizilazi da se Partija s Titom na čelu pripremala za oružani ustanak i za strategiju i taktiku vođenja oružane borbe na partizanski način ratovanja, a ne za diverzantska dejstva kao glavni sadržaj te borbe, što se i u ovom odjeljku, a i u drugim, implicitno zagovara kao osnovna teza. Autor očividno ne pravi razliku između oblika rata i oblika oružane borbe i zato se u knjizi često kori-

ste termini »partizanski rat«, »partizansko ratovanje« itd. Tako je formulisana i slijedeća eksplicitna autorova tvrdnja: »Tito je stvorio cjelovit i originalan koncept partizanskog rata.« (str. 26). Naša teorija ratne vještine NOR-a već odavno je jasno izdiferencirala pojmove koji se tiču oblika našeg narodnooslobodilačkog rata i oblika oružane borbe koji su u njemu primjenjivani. Mi smo vodili narodnooslobodilački rat, a ne partizanski. U prvim godinama rata dominantno je primjenjen partizanski oblik oružane borbe. Kasnije, od druge polovine 1942. pa dalje, partizanski oblik oružane borbe sve više se transformisao u kombinovani oblik, da bismo u završnim operacijama oslobođenja zemlje imali frontalni oblik oružane borbe kao dominantan.

Ne bi trebalo da postoje dileme o tome da li je narodnooslobodilački rat, koji je vođen na partizanski način, u sadržajnom smislu bio sveobuhvatniji, bogatiji i raznovrsniji nego što su to diverzantska dejstva. Svako ko previđa bogatstvo sadržaja i formi vođenja oružane borbe vođene partizanskim načinom, zapada u grešku kad sve to svodi na diverzantska dejstva i time pokazuje nepoznavanje elementarnih činjenica i suštinskih svojstava NOR-a. Upravo, svođenje na diverzantska dejstva mnogobrojnih i raznovrsnih formi i oblika oružane borbe vođenih na partizanski način ratovanja, objektivno odgovara onim tendencioznim pokušajima izvana kojim se želi da se naš opštenarodni oslobodilački rat suzi, umanje njegov značaj i svede na pokret otpora koji se vodio u okupiranim zemljama Evrope protiv sila Osovine. Da autor to i nehotično čini vidi se iz slijedeće rečenice: »Gotovo u svim krajevima Jugoslavije, sa većim ili manjim intenzitetom, zavisno od opštih i posebnih uslova organizovanosti ustanka, izvedene su brojne diverzantske akcije, koje su u svom sveukupnom obimu imale strategijski značaj — prerastanje ustanka u opštenarodni oslobodilački rat i revoluciju« (str. 28—29). Očigledno je da dr Lj. Bošnjak mnogobrojne partizanske akcije, tj. borbe i bojeve vođene na partizanski način kvalifikuje kao diverzantske akcije, što je netačno. Da autor mnogobrojne partizanske akcije vođene širom Jugoslavije kvalifikuje kao »diverzantske« vidi se i iz slijedećih navoda: »I upravo, u vrijeme kada je diverzantska aktivnost otpočela, tako reći, istovremeno iz više žarišta postignuti su veoma značajni rezultati« (str. 30). U prilog toj tezi navodi se, opet pogrešno, i izvještaj njemačkog generala u Zagrebu Glez-Horstenau od 13. septembra 1941. godine: »Ako se prije nekoliko sedmica još moglo vjerovati u akcije pojedinih pobunjeničkih grupa, sada teško da se može poreći jedinstvo u duhovnom i tehničkom rukovođenju. Razređene njemačke trupe iz dana u dan sve teže izlaze nakraj sa

često jedva uhvatljivim, neustrašivim i preduzimljivim protivnikom pošto se žarišta ustanka množe» (str. 30). Iz citata je očividno da neprijatelj govori o širini partizanske aktivnosti a ne samo o diverzantskim dejstvima, kao elementu tih širokih i masovnih partizanskih aktivnosti.

Prema autorovom mišljenju »objekti diverzantskih dejstava u narodnooslobodilačkom ratu bili su veoma raznovrsni, pri čemu se posebno izdvajaju: željeznički, drumski i telefonsko-telegrafski saobraćaj, privredni i industrijski objekti, vazdušni i pomorski saobraćaj. Radi narušavanja okupacionog sistema, diverzantske akcije su, naročito u početnom periodu oružanog ustanka, bile usmjerene i na okupacione i kvislinške ustanove i na nosioce okupacione i kvislinške vlasti» (str. 32). Ili »Diverzantska dejstva širom Jugoslavije bila su jedan od osnovnih načina razbijanja okupacionog sistema i preotimanje inicijative» (str. 36).

Citirani stavovi, koji se, uglavnom, provlače kroz čitavu knjigu, nedvosmisleno ukazuju na to da autor prenaglašava diverzantska dejstva dajući im značaj glavnog sadržaja oružane borbe u narodnooslobodilačkom ratu. To se izražava i na drugi način: zapostavljanjem napadnih dejstava i izdvajanjem iz njihovog konteksta diverzantskih dejstava, naročito onih većeg obima. I upravo zbog toga se razložno zamjera autoru, sa stanovišta teorije ratne vještine narodnooslobodilačkog rata što mijenja redoslijed važnosti događaja i ono što je elementarno proglašava glavnim i supstancijalnim u procesu oružane borbe, a ono što je u narodnooslobodilačkom ratu uistinu bilo glavni sadržaj oružane borbe — u brojnim, raznovrsnim i sveobuhvatnim borbama, bojevima i operacijama — napadna dejstva, u okviru kojih su samo jedan od elemenata bila diverzantska dejstva, stavlja u drugi plan kao nešto što prati diverzantska dejstva. Dakle, partizanski način vođenja oružane borbe, podrazumijeva, pored masovnih napadnih i odbrambenih borbi, zasjeda, prepada i drugih fluidnih i iznenadnih borbenih akcija, od kojih mnoge poprimaju razmjere boja i operacije, i veoma intenzivne akcije diverzantskog ili pretežno diverzantskog karaktera. Saglasno tome, diverzantska dejstva u narodnooslobodilačkom ratu, kao forma vođenja oružane borbe bila su uistinu neprekidna, ali ona su bila samo jedan od elemenata ukupne oružane borbe i zato ih treba na odgovarajuće mjesto locirati i posmatrati ih u kontinuitetu oružane borbe kao cjeline.

No, uz navedene opravdane zamjerke autoru, treba reći i to da zbrka pojmova ima dublje korjene. U poimanju diverzantskih dejstava u narodnooslobodilačkom ratu još uvijek nemamo približno je-

dinstvene prilaze i poglede u shvatanju sadržine i obima same pojave. Zato ima i bitno različitih tumačenja pojma »diverzantskih dejstava u narodnooslobodilačkom ratu.« Dobrim dijelom je problem i u nekritičkom prihvatanju tuđih kriterijuma klasifikacije i klasifikacija borbenih dejstava po vrstama, oblicima i vidovima. Ta klasifikacija se ne bi mogla primjeniti na naš narodnooslobodilački rat. Drugi razlog je u činjenici da značenje termina »diverzije« u vojnoj teoriji nije jasno i precizno definisano, pa se zato upotrebljava različito, već prema tome kako kome u datim uslovima odgovara. Diverzija je riječ latinskog porijekla *diverssio*, što znači odvrćanje pažnje sa jednog pravca na drugi, odnosno sa jednog područja na drugo. U stranim vojnim teorijama postoji saglasnost o tome da su diverzantska dejstva ona borbeno dejstva i akcije koje se izvode u dubini borbenog rasporeda protivnika i u njegovoj pozadini, ukoliko se ne radi o partizanskim dejstvima, i da se te akcije izvode bez neposredne operativne i taktičke veze sa dejstvima snaga u zahvatu fronta, te da je njihov cilj odvlačenje protivnikove pažnje i snaga s određenog pravca i stvaranje nesigurnosti u protivnikovoj pozadini.¹

Sva do sada poznata teorijska razmatranja o diverziji i diverzantskim dejstvima mogu se grupisati na ona koja ga tumače u užem i ona koja ga tumače u širem smislu. Diverzije u užem smislu svode se na one radnje i akcije čiji je osnovni cilj rušenje, onesposobljavanje i uništavanje vitalnih objekata infrastrukture u protivnikovoj pozadini. Druga tumačenja diverzantskih dejstava u širem smislu obuhvataju sva borbeno dejstva u protivnikovoj pozadini čiji je cilj nanošenje gubitaka protivniku, stvaranje nesigurnosti u njegovoj pozadini, razvlačenje snaga i odvrćanje njegove pažnje sa glavnog pravca planiranih dejstava. Pri tome, treba razlikovati diverzantska dejstva u protivnikovoj pozadini, ali na vlastitoj, državnoj teritoriji. Ako se dejstvuje u protivnikovoj pozadini na vlastitoj teritoriji, onda se tu ne radi samo o diverzantskim dejstvima već se najčešće radi o raznovrsnim borbenim dejstvima krupnih razmjera, s tim što se ona vode na partizanski način. Osnovna razlika između diverzantskih dejstava, kako ih gleda klasična vojna teorija, i partizanskog oblika oružane borbe jeste u masovnosti partizanskih snaga i masovnosti borbenih dejstava, bogatstvu oblika i formi borbe, intenzitetu, aktivnosti i nametanju protivniku svog načina ratovanja, kao i u tome što se partizanski način ratovanja može uspješno izvoditi samo na vlastitoj teritoriji i uz masovnu podršku sopstvenog stanovništva,

¹ Vojna enciklopedija, II izdanje, tom 2, str. 464—466.

a diverzantska dejstva se izvode uglavnom specijalizovanim jedinicama i pretežno na tuđoj teritoriji.

Zbog nekritičkog prihvatanja klasične vojne teorije po kojoj su sva borbena dejstva u pozadini protivnika, a posebno ona čiji je osnovni cilj onesposobljavanje i uništavanje vitalnih objekata infrastrukture, diverzantska dejstva, autor mnogobrojna i raznovrsna borbena dejstva jedinica NOV i POJ, koja su naročito izvođena u zahvatu komunikacija, kategoriše kao diverzantska dejstva. Pri takvom poimanju i kategorizaciji borbenih dejstava gubi se iz vida, rekao bih, odlučujuća činjenica, a to je da li je u borbenim dejstvima važnija živa sila neprijatelja ili su važniji pravci i objekti kud se kreće ta živa sila. Sve vojske su se kroz istoriju ratova kretale, zadržavale, snabdijevale itd., koristeći postojeće komunikacije ili su ih same izgrađivale za svoje potrebe. Drugim riječima, vojska je uvijek vezana za komunikacije, pa je sasvim razumljiva pojava u ratnim dejstvima svih vremena, a naročito pojavom teške ratne tehnike, da se najveće bitke redovno vode u zahvatu snopova komunikacija i njihovih čvorišta. Otuda je prirodno i logično da su se i u našem partizanskom načinu ratovanja najčešće borbe vodile u zahvatu komunikacijskih pravaca i naseljenih mjesta. To što je najveći broj borbi, bojeva i operacija u narodnooslobodilačkom ratu izvođen u zahvatu komunikacija ne znači da su komunikacije same po sebi bile i težišni objekti napada. Redovno su, i u prvom redu, objekti i ciljevi napada bili neprijateljeva živa sila. Za ovu priliku nema potrebe bilo kome dokazivati da su jedinice NOV i POJ svoje borbene aktivnosti u prvom redu usmjeravale na uništavanje neprijateljske žive sile, a potom i cjelokupnog potencijala kojim je slabljen borbena sposobnost protivnika. Međutim, čitajući knjigu potpukovnika dr Bošnjaka, iz brojnih podataka i konstatacija dobija se dojam da su u najvećem broju borbenih akcija jedinica NOV i POJ osnovni ciljevi bili komunikacijski objekti i druga infrastruktura koju je koristio neprijatelj, a tek onda njegova živa sila. Zna se da se samo diverzijama ne može uništavati živa sila na komunikacijama već i drugim raznovrsnim oblicima napadnih, prepadnih, zasjednih, pa i odbrambenih borbenih dejstava. Ali, tu nije kraj glorifikovanju diverzantskih dejstava. Autor knjige ih uzdiže na nivo oblika oružane borbe, i to najefikasnijeg. Evo šta on s tim u vezi kaže: »Diverzantska dejstva su bila jedan od najefikasnijih oblika *partizanskog načina ratovanja* narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije (podvukao B. T.). Početak oružanog ustanka je upravo i bio obilježen veoma raznovrsnom i bogatom diverzantskom aktivnošću. Takvim oblikom vođenja oružane borbe (B. T.) ublaženi su inferiornost u rat-

noj tehnici i nedostatak avijacije, artiljerije, inženjerije, tenkovskih i drugih jedinica. Otuda je i proizašao osnovni zadatak partizanskih jedinica (odreda, bataljona, četa i vodova) — neprekidne akcije po najosjetljivijim tačkama i objektima okupatora sa ciljem da se uništava živa sila i onesposobljava ratna tehnika, neutrališe kvislinški aparat vlasti i razbija okupacioni sistem i jednovremeno, snabdijevaju borci narodnooslobodilačkog pokreta naoružanjem i opremom» (str. 71).

Navedeni citat ukazuje na dva neprihvatljiva zaključka autora: 1) diverzantska dejstva se poistovjećuju sa partizanskim oblikom vođenja oružane borbe u narodnooslobodilačkom ratu. Poznato je da je naša teorija ratne vještine NOR-a poodavno izvršila klasifikaciju oblika oružane borbe i vidova borbenih dejstava. Nije sporno da je u narodnooslobodilačkom ratu, u njegovom početnom periodu primjenjivan partizanski oblik oružane borbe. Kasnije je prerastao u kombinovani oblik oružane borbe, a u završnim operacijama preovladavao je frontalni. Iz takve klasifikacije i podjele logično proizlazi i zaključak da diverzantska dejstva nisu nikad bila oblik oružane borbe u narodnooslobodilačkom ratu. Ona su bila samo jedna forma partizanskog načina ratovanja; 2) masovne borbe, bojeve i operacije, vođene na partizanski način ratovanja, implicate se poistovjećuju sa diverzantskim dejstvima. Neprekidna dejstva po najosjetljivijim tačkama i objektima okupatora, njegova živa sila, kvislinški aparat, okupacijski sistem — bili su objekti i njihovo likvidiranje težišni ciljevi u svim oblicima borbenih dejstava jedinica NOV i POJ, a ne samo u diverzantskim dejstvima. Da autor ovu partizansku taktiku poistovjećuje sa diverzantskim dejstvima vidi se iz slijedećih navoda: »Titovo uputstvo objavljeno u prvom broju 'Biltena' Vrhovnog štaba NOPOJ, 10. avgusta 1941, pod nazivom *Zadatak narodnooslobodilačkih partizanskih odreda* predstavljalo je osnovu jedinstvenog pogleda na organizaciju i taktiku diverzantskih dejstava širom Jugoslavije«. To uputstvo je osnovni doktrinarni dokument kojim se razrađuje partizanski način ratovanja uopšte, u prvom redu partizanska taktika. Značaj i vrijednost tog dokumenta u Bošnjakovoj interpretaciji bitno se sužava i svodi samo na diverzantska dejstva. To je, opet, logična posljedica teorijski, ili bar operacionalno, nedefinisanog predmeta o kojem se raspravlja u knjizi i neuočene razlike između partizanskog načina ratovanja i diverzantskih dejstava, kao rednog i vrsnog pojma, tj. kao opšte i posebne stvari — procesa. Zbog toga se najveći dio ukupnih borbenih aktivnosti jedinica NOV i POJ kvalifikuje kao diverzantska dejstva. Takav stav se jasno vidi i iz slijedećih navoda: »U početku ustanka, kada je Partija odredila

strategiju oružane borbe — osloncem na vlastite snage pretvoriti zemlju u opsjednutu tvrđavu, nanošenjem udara po najosjetljivijim tačkama okupatora i uništavanjem svega što bi mu moglo služiti za vođenje rata ne samo na jugoslovenskom već i drugim ratištima, diverzantska dejstva širom Jugoslavije bila su jedan od osnovnih načina razbijanja okupacionog sistema i preotimanja inicijative» (str. 104). Iz ovog citata jasno proizlazi da autor cijeni da su sve druge masovne borbe i bojevi partizanskih jedinica bili od manjeg značaja. Nepotrebno je naglašavati da se ovdje radi o obrnutom vrednovanju ukupnih borbenih aktivnosti jedinica NOV i POJ. Upravo su u masovne borbe i bojeve jedinica NOV i POJ bila inkorporirana i diverzantska dejstva.

Shvatajući tako diverzantska dejstva, posebno kad je riječ o dejstvima jedinica NOV i POJ u zahvatu komunikacija, u kojima je masovnije uništavana infrastruktura neprijatelja, autor je mnoge značajnije bojeve i operacije jedinica NOV i POJ kvalifikovao kao diverzantske. U ovom osvrtu zadržaću se samo na nekim, po mom mišljenju, najznačajnijim bojevima i operacijama te vrste.

Napad grupe proleterskih i udarnih brigada na neprijatelja u zahvatu pruge i puta Sarajevo — Mostar početkom jula 1942. godine, autor je okvalifikovao kao diverzantsku operaciju strategijskog značaja. »Grupa proleterskih brigada sa Vrhovnim štabom na čelu, u toku ofanzive prema srednjoj i zapadnoj Bosni u ljeto 1942, izvela je diverzantska dejstva na komunikaciji Sarajevo — Konjic, koja su po svojim vojnim, ekonomskim i političkim rezultatima imala strategijski značaj. U nastupanju sa granice Crne Gore prema zapadnoj Bosni trebala je prijeći komunikaciju Sarajevo — Konjic i izbiti na planinu Bitovnju. Vrhovni štab je donio odluku da brigade izvrše prijelaz u širem zahvatu ove komunikacije, na dionici dugoj oko 45 km, kako bi jedinice uništile što veći broj željezničkih stanica, instalacija i objekata na pruzi« (str. 147). Ako bismo ovu akciju grupe brigada ocjenjivali samo po efektima rušenja objekata i infrastrukture na pruzi i putu Sarajevo — Mostar, onda bi ona mogla da se nazove i diverzantskom operacijom. Međutim, osnovni cilj iz kojeg su proistekle i bitne karakteristike te operacije nije bilo rušenje objekata na putu i pruzi već otvaranje prolaza glavnim snagama NOV i POJ prema zapadnoj Bosni gdje je Vrhovni štab prenosio težište rata. Zbog toga je ona izvedena brzo, iznenadno i na širokom frontu. Neprijatelj je u toj operaciji u prvom redu pretrpio velike gubitke u živoj sili — oko 200 mrtvih i 250 zarobljenih vojnika. Uz te uvijek najznačajnije rezultate, neprijatelju je nanijeta

velika šteta na željezničkoj pruzi, koja je jako pogodila njegove vojne i privredne interese. U toj operaciji uništeno je ili oštećeno: 57 zgrada — željezničkih stanica, vojnih objekata i skladišta, porušena su dva veća mosta, uništene su 32 lokomotive i 70 vagona i porušena je pruga u dužini od oko 60 kilometara čime je prekinut saobraćaj između Sarajeva i Mostara za gotovo dva mjeseca.

Prema tome, bila je to tipična napadna operacija izvedena partizanskim načinom ratovanja. Osim toga, ona se samo po svojim prostorno-vremenskim razmjerama i po opštim ciljevima — brz prodor u zapadnu Bosnu, opravdano može okvalifikovati kao ofanzivna operacija stratezijskog značaja. Njen krajnji cilj je bio da grupa brigada sa Vrhovnim štabom brzo proдре u zapadnu Bosnu i spoji se sa našim snagama koje su deјstvovalе na širem području zapadne Bosne, Like, Korduna i Banije. U vojnoj istoriji narodno-oslobodilačkog rata ta operacija je nazvana: »Marš-manevar grupe proletherskih i udarnih brigada sa tromеđe Crne Gore, istočne Bosne i Hercegovine u zapadnu Bosnu«. Ako se ta operacija ocjenjuje i kvalifikuje sa stanovišta ostvarenih rezultata u smislu rušenja i onesposoblјavanja objekata i saobraćaja na komunikaciji Sarajevo — Mostar, onda bi ona mogla dobiti kvalifikativ »diverzantska«. Mislim da se klasifikacija operacije mora opredijeliti po njenom opštem cilju i načinu izvođenja, a ne samo po jednom dijelu ostvarenih rezultata, ma koliko oni bili veliki. U ovom slučaju riječ je o rušenju i onesposoblјavanju željezničkog i drumskog saobraćaja.

Rezultati rušenja bili su odista impresivni, ali po njima ta operacija ne bi imala stratezijski značaj već po tome što je njome neprijatelj doveden u nepovoljan operativno-stratezijski položaj na širem području i što je ona značila preuzimanje od neprijatelja stratezijske inicijative i naznačila kvalitativan ukupni preokret u daljem vođenju oružane borbe na većem dijelu jugoslovenskog ratišta itd. Prodorom grupe proletherskih i udarnih brigada u zapadnu Bosnu, otpočela je šira ofanziva naših snaga koja je imala stratezijski značaj. Zapravo, dolaskom Vrhovnog štaba obezbijeđeno je veće plansko povezivanje svih borbenih deјstava naših snaga na područjima zapadne Bosne, Dalmacije, Like, Korduna, Banije, Gorskog Kotara, preko Žumberka do Slovenije, i slivanje svih masovnih borbi i bojeva na tim područjima u јedinstvenu cjelinu. Tako se stvara velika slobodna teritorija od preko 50.000 km², gdje Vrhovni štab donosi odluku o formiranju divizija i korpusa, a Narodnooslobodilački partizanski odredi Jugoslavije prerastaju u — Narodnooslobodilačku voјsku i partizanske odrede Jugoslavije. Zato bi se

moglo zaključiti da je napadna operacija na neprijatelja u zahvatu komunikacija Sarajevo — Mostar u svojoj prvoj fazi imala operativni značaj, a dolazak Vrhovnog štaba sa grupom proleterskih i udarnih brigada u zapadnu Bosnu bio je od strategijskog značaja.

I napad Prve krajiške brigade na neprijateljski garnizon i aerodrom Rajlovac autor je kvalifikovao kao diverzantsku akciju. On kaže: »Jedna od najznačajnijih i najuspjelijih diverzantskih akcija Prve krajiške brigade bio je napad na neprijateljski garnizon noću 10/11. avgusta 1943.« U stvari, to je bio iznenadan i munjevit napad Prve krajiške brigade na garnizon i aerodrom Rajlovac. Brigada je u jurišu razbila obezbeđenje, zapalila avione i uništila infrastrukturu aerodroma a potom se povukla. Efekat te akcije bio je vrlo značajan, jer su naše jedinice, posebno glavne snage NOV i POJ, koje su se nalazile u Bosni, bile oslobođene svakodnevnog dejstva neprijateljske avijacije. To je dobar primjer brze i efikasne napadne akcije izvedene na partizanski način čiji su efekti izraženi u prvom redu u rušenju i uništavanju tehnike. Ali, način na koji je akcija izvedena nije bio diverzantski. I sam autor u opisu te akcije navodi brojne podatke koji ukazuju na to da se radilo o tipičnom, dobro organizovanom i munjevito izvedenom napadnom boju jedne partizanske brigade.

Radi približavanja objektu napada brigada se noću 9/10. avgust usiljenim maršem od 38 km prebacila od Kreševa na odsjek Visoko — Podlugovi. Tu je jedinicama pred veče, 10. avgusta, prenijeta zapovijest štaba brigade. Iste večeri borci brigade su trčeći krenuli ka Rajlovcu, da bi što prije stigli i iznenadili neprijatelja. Jedinice su uspjele neprimijećeno da stignu do samog aerodroma i iznenade neprijatelja. Sav proces organizacije, približavanja i podilaženja objektu napada, kao i sam napad, izvedeni su na način koji je karakterisao ofanzivni način borbenih dejstava jedinica NOV i POJ. Zato se i ta borbena radnja može okvalifikovati kao napad partizanske brigade, a ne kao diverzantska akcija.

U knjizi »Diverzantska dejstva u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945.« autor je posvetio posebno poglavlje o diverzantskoj operaciji rušenja komunikacija na jugoslovenskom ratištu od 1. do 7. septembra 1944. (str. 266—277). Autor tu operaciju opisuje kao tipičnu diverzantsku operaciju strategijskog značaja, kojom je rukovodio Vrhovni štab NOV i POJ s Titom na čelu. O toj operaciji, kao diverzantskoj, bilo je više napisa u našoj vojnostručnoj i vojnoistorijskoj literaturi, i upravo zato se osjeća potreba da se ta operacija nešto potpunije analizira.

U pomenutom poglavlju o toj operaciji, Bošnjak, između ostalog, navodi: »U osujećenju realizacije planova njemačke Vrhovne komande značajnu ulogu je odigrala NOVJ. Upravo zbog toga su jedinice NOVJ, u sadejstvu sa savezničkim vazduhoplovstvom, od 1. do 7. septembra 1944, izvele jednu od najvećih diverzantskih operacija u drugom svjetskom ratu koja je nosila šifrovani naziv 'Retvik' (*Retweek* — Nedelja pacova). Ovu operaciju Vrhovni štab NOV i POJ nazvao je: *rušenje komunikacija na jugoslovenskom ratištu od 1. do 7. septembra 1944.*« (podvukao B. T.).

I dalje: »Dogovor za tu diverzantsku operaciju postignut je za vrijeme razgovora, od 6. do 14. avgusta 1944, između vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Josipa Broza Tita, premijera Velike Britanije Vinstona Čerčila i savezničkog komandanta na Sredozemlju Henrija Mejtlenda Vilsona, u Kazerti i u Napulju. Cilj operacije bio je rušenje glavnih saobraćajnih objekata (putnih i željezničkih) u svim dijelovima Jugoslavije jednovremenim napadom jedinica osam korpusa NOVJ (24 divizije i 1 operativna grupa sa 79 brigada, sa oko 120.000 boraca) i četiri operativne zone NOVJ, te jedinica glavnih štabova NOV i PO Slovenije, Srbije, Vojvodine i Makedonije, kao i savezničkih vazduhoplovnih snaga: balkanskih vazduhoplovnih snaga i američke 15. vazduhoplovne armije...

Poslije povratka na Vis, vrhovni komandant NOV i POJ, Tito, izdao je 17. avgusta 1944. direktivu glavnim štabovima i štabovima korpusa za dejstvo na komunikacije, ostavljajući im punu inicijativu...

Jedinice NOV i POJ su u ovoj diverzantskoj operaciji, pored ostalog, zauzele 8 saobraćajnih centara, 49 željezničkih stanica ili uporišta, porušile željezničku prugu u ukupnoj dužini od 77 km, 97 putnih i željezničkih mostova i 85 propusta i pokidale 77 km telefonsko-telegrafskih linija. Ubijeno je 4.187, ranjeno oko 2.000, a zarobljeno 5.782 neprijateljska vojnika...«

Treba konstatovati da su toj operaciji kvalifikativ »diverzantska operacija« dali Britanci a ne naš Vrhovni štab. Takva kvalifikacija te operacije logičan je izraz njihovog poimanja diverzija i diverzantskih dejstava u širem smislu kao borbenih dejstava u protivnikovoj pozadini, čiji je cilj, kako je već rečeno, nanošenje gubitaka protivniku, stvaranje nesigurnosti u njegovoj pozadini, razvlačenju snaga i odvlačenje njegove pažnje sa glavnog pravca planiranih dejstava. I tek kada su britanski istorijski izvori postali dostupni prihvatanjem takve kvalifikacije pomenute operacije, pojavili su

se i u našim publikacijama napisi o diverzantskoj operaciji jedinica NOV i POJ pod nazivom »Retvik«.

U nekritičkom preuzimanju britanskih interpretacija tog istorijskog događaja neki naši pisci su išli tako daleko da su prihvatili čak i njihove tvrdnje da je saveznička komanda u Italiji isplanirala tu operaciju a da ju je Vrhovni štab NOV i POJ samo odobrio.² Nepotrebno je govoriti o besmislenosti takvih tvrdnji, jer je dobro poznata činjenica da naš vrhovni štab s Titom na čelu ni u jednoj situaciji nikom nije dozvoljavao da se miješa u borbena dejstva Narodnooslobodilačke vojske. Najmanje je imao razloga da to dozvoli zapadnim saveznicima u okolnostima kada je NOV imala punu stratejsku inicijativu na našem ratištu.

U drugoj polovini 1944. godine, kada je Tito vodio razgovore sa Čerčilom u Italiji, koji su bili uglavnom diplomatskog karaktera, došlo je i do izvjesnih dogovora o navedenoj operaciji. U datoj vojnooperativnoj situaciji u Jugoslaviji i šire na Balkanu Tito se sa saveznicima dogovorio o preduzimanju ofanzivnih operacija u zahvatu komunikacija na cijelom jugoslovenskom ratištu, a radi spriječavanja izvlačenja njemačke grupe armija »E« iz Grčke. Saveznici su obećali da će svojom avijacijom podržati ofanzivna dejstva jedinica NOV i POJ. Dejstva u toj operaciji, u kojoj su zapadni saveznici obezbjeđivali isključivo vazduhoplovnu podršku, Britanci su okvalifikovali kao zajedničku diverzantsku operaciju i dali joj naziv »Retvik«. U stvari, operaciju su izvodile snage Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, uz izvjesnu podršku savezničke avijacije, koja je, uzgred rečeno, dosta neprecizno dejstvovala, pa su zbog tog naneseni ozbiljni gubici našem stanovništvu u gradovima koji su bili bombardovani (Beogradu, Sarajevu, Novom Sadu, Nišu, Kosovskoj Mitrovici, Leskovcu, Kraljevu, Zenici itd.). S pravom se može postaviti pitanje zašto naši istoričari tu operaciju ne nazivaju imenom koje joj je dao Vrhovni štab NOV i POJ, koji ju je, uostalom, planirao i njome rukovodio.

U prezentovanju podataka o rezultatima operacije »Retvik« ostajući dosljedan svom stavu da su u diverzantskim dejstvima važnija rušenja i uništavanja objekata i infrastrukture od žive sile neprijatelja, autor najprije navodi materijalne efekte, pa tek onda podatke o broju izbačenih neprijateljskih vojnika iz stroja. Iz podataka se vidi da je u toj operaciji za svega sedam dana bilo izbačeno

² M. Dželebdžić: »Vojnoistorijski glasnik« br. 3/1970, »Vojno delo« br. 1/1971.

oko 12.000 neprijateljskih vojnika. To je snaga ekvivalenta jedne divizije, što je s gledišta promjene odnosa snaga na našem ratištu sigurno važnije od materijalnih efekata ostvarenih rušenjem pruga, mostova, propusta, mada se ni ti rezultati ne smiju potcjenjivati. Kad je riječ o strategijskoj operaciji NOV u septembru 1944. godine, treba reći i to da ostaje nejasno zbog čega su u Bošnjakovoj knjizi pogrešno interpretirani podaci o učešću naših snaga u njoj. Autor tvrdi, možda opet na osnovu stranih izvora, da je u toj operaciji učestvovalo oko 120.000 boraca (str. 306), kada se zna da su u operaciji učestvovala cjelokupne snage NOV i POJ, a one su u to vrijeme brojale oko 500.000 ljudi.

S obzirom na vrijeme, prostor, veličinu angažovanih snaga i ciljeve oružane borbe na jugoslovenskom ratištu i druge parametre operacije kao oblike borbenih dejstava, može se tvrditi da je u vremenu od 1. do 7. septembra 1944. godine izvedeno više istovremenih operacija na različitim dijelovima jugoslovenskog ratišta, koje je jedinstveno vodio i usmjeravao Vrhovni štab. Sve te operacije uzete u cjelini činile su za NOV i POJ operaciju strategijskog značaja.

Po svom osnovnom cilju i ostvarenim rezultatima to je bila tipična ofanzivna operacija izvedena na većem dijelu ratišta s težištem u zahvatu snopova komunikacija, čiji su ukupni efekti — pored već iznetog velikog broja neprijateljevih gubitaka u ljudstvu, sprečavanja njegovog manevra i izvlačenja sa juga — bili izraženi i obimnim rušenjem komunikacija, objekata i infrastrukture neprijatelja. Naglašeni efekti rušenja ni u kom slučaju ne daju osnovno obilježje toj operaciji, te je pogrešna njena kvalifikacija kao diverzantske, budući da su rušenja i zaprečavanja sastavni dio svih taktičkih i operativnih dejstava.

Očevidnu grešku koju čini u kvalifikovanju operacije, autor ponavlja na više mjesta povodom drugih bojeva i operacija. On je u težnji da afirmiše značaj diverzantskih dejstava malo pretjerao, pa im nekritički pripisuje skoro odlučujuću ulogu u značajnim fazama oružane borbe u narodnooslobodilačkom ratu. To se najjasnije uočava u njegovom postupku klasifikacije borbenih dejstava, pri čemu borbe, bojeve i operacije jedinica NOV i POJ, vođene širom Jugoslavije, uvrštava u diverzantska dejstva. Tako je on, na primjer, i sve mnogobrojne borbe i bojeve ofanzivnog karaktera koje su preduzimale jedinice NOV i POJ radi olakšanja operativnog položaja grupe divizija sa Vrhovnim štabom u toku bitaka na Neretvi i Sutjesci, kao svojevrstan manevr po spoljnjim pravcima, okvalifikovao kao diverzantska dejstva.

Evo, šta autor s tim u vezi kaže: »U toku velikih bitaka oslobođilačkog rata na Neretvi i Sutjesci, diverzantska dejstva širom Jugoslavije bila su sastavni dio strategije rukovodstva narodnooslobođilačkog pokreta o vođenju oružane borbe na jugoslovenskom ratištu. O tome rječito govore mnogobrojna naređenja Vrhovnog komandanta NOV i POJ, kao što su: naređenje na početku neprijateljske operacije 'Vajs' na slobodnu teritoriju 20. januara 1943. svim jedinicama da ispolje punu aktivnost na komunikacijama, da bi se usporila i spriječila koncentracija neprijateljskih snaga; naređenje u toku bitke na Neretvi od 7. februara 1943. 'svim partizanskim odredima i brigadama u Slavoniji, Sloveniji, Srbiji, Crnoj Gori, Hercegovini i istočnoj Bosni da smjesta preduzmu pojačane napade protiv oslabljenih garnizona neprijatelja...' naređenje u toku bitke na Sutjesci od 23. maja 1943. svim jedinicama da ispolje punu aktivnost, naročito na komunikacijama.

'U toku mjeseca maja, za vrijeme Pete neprijateljske ofanzive na gavninu naše vojske u Crnoj Gori', navedeno je u Biltenu Vrhovnog štaba, 'u svim ostalim krajevima naše zemlje jedinice Narodnooslobodilačke vojske saučestvuju pojačanom aktivnošću uništavajući neprijateljsku živu silu, neprijateljske transporte itd.'« (str. 168—169).

Sadržina tih dejstava jasno je označena riječima: »ispoljavanje pune aktivnosti na komunikacijama« i »napadi protiv oslabljenih garnizona«. Aktivna dejstva na komunikacijama nisu samo diverzije, no najmanje su prevashodno diverzije. U drugom citiranom dokumentu govori se eksplicitno o napadu na oslabljene garnizone. Dakle, riječ je o napadnim dejstvima, koja sadrže u sebi i diverzantska dejstva koja nisu osnovni, a još manje jedini sadržaj tih borbenih dejstava. No, činjenica da autor tipične napade uvrštava u diverzantska dejstva vidi se i iz slijedećih opisa borbi divizija i brigada 5. NOU korpusa: »Jedinice 5. divizije su noću 28/29. juna 1943. forsirale rijeku Bosnu i zauzele Kakanj...« (str. 216). »Jedinice 17. divizije su 22. oktobra 1943. zauzele Vareš i uništile željezaru...« (str. 219). »31. XII u 23,30 partizani su sa svih strana napali grad Banja Luku. Borbe su se vodile do 3. I ujutro... U samom gradu partizani su zauzeli zatvor okružnog suda, zvani Crna kuća. Zarobili su stražare i 15 oružnika, oko 200 kažnjenika su pustili i zatvor zapalili...« (str. 237). Na sličan način se tretira i napad Slavenskog korpusa NOV na neprijateljsko uporište Našice itd. Prema autorovom shvatanju diverzantska dejstva su imala posebno mjesto u vrijeme kapitulacije Italije. Sve što su činile jedinice NOV i POJ na tom

dijelu jugoslovenskog ratišta u vezi sa razoružanjem italijanskih oružanih snaga i oslobođenjem velikog dijela naše teritorije svrstava se u diverzantska dejstva. Ali, ni tu nije kraj glorifikovanju diverzija.

Autor, isto tako, pripisuje veliku i nerealnu ulogu diverzantskim dejstvima u završnim operacijama. Po njegovom mišljenju odlučujuću ulogu u završnim operacijama imala su diverzantska dejstva. On o tome, između ostalog, kaže: »Na osnovu Titovih naređenja, instrukcija i uputstava u toku završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije, teritorijalne, operativne i specijalne diverzantske jedinice NOVJ osujetile su planove njemačke Vrhovne komande da formira front na istočnom Balkanu; onemogućile njemačkoj Grupi armija 'E' izvlačenje Vardarsko-moravskom dolinom prema Beogradu i formiranje fronta u Banatu; *diverzantska dejstva u pozadini fronta u Hrvatskoj i Sloveniji, za čiji efekat su bili zainteresovani i saveznički komandanti u Sredozemlju, pored ostalog, posredno su uticala na stabilnost i organizaciju odbrane njemačkih oružanih snaga u sjevernoj Italiji; i konačno, u drugoj etapi završnih operacija, diverzantska dejstva u pozadini su umnogome doprinijela slamanju njemačkog fronta i odbrane u istočnoj Bosni i Sremu i razbijanju i okruženju njemačkih grupacija u sjeverozapnim krajevima Jugoslavije*« (str. 304. Sve podvukao B. T.). Iz citiranog teksta jasno se pokazuje konsekvantan stav prema kojem autor masovne borbe — bojeve i operacije, vođene partizanskim načinom ratovanja, poistovjećuje sa diverzantskim dejstvima. Kao što je poznato, u završnim operacijama smo imali kombinovani oblik oružane borbe maksimalno razvijen. U Vojvodini, istočnoj Bosni i sve do Jadranske obale vođene su frontalne borbe, a iza te linije u pozadini neprijatelja naše brojne snage vodile su masovne borbe, bojeve i operacije. To je bio naš obrnuti front, koji je sa glavnim frontom što se protezao od mađarske granice do Jadrana činio nerazdvojnu cjelinu. Zato je neodrživa teza da su sva borbena dejstva koja su vodile jedinice NOV i POJ iza linije fronta bila *samo* diverzantska dejstva.

U težnji da se diverzantskim dejstvima u narodnooslobodilačkom ratu prida što veći značaj, autor neka opšta akta Vrhovnog štaba posmatra i analizira samo iz tog ugla, i jednostrano ih tumači. Tako, na primjer, on navodi: »Radi koordiniranja diverzantskih akcija vojnopozadinskih organa i operativnih jedinica, u štabovima korpusa NOVJ bili su uspostavljeni glavni obavještajni centri, a u vojnopozadinskim mjesnim komandama rejonski (terenski) centri. Glavni obavještajni centar pri korpusu izdavao je uputstva, direktive i zadatke vojnoteritorijalnim rejonskim centrima« (str. 218).

Autoru je kao historičaru sigurno poznato da je Vrhovni štab pri-
davao veliki značaj organizaciji obavještajne i kontraobavještajne
službe jedinica NOV i POJ i pokreta u cjelini. O tom pitanju poznati
su stavovi Vrhovnog štaba sa savjetovanja u Stolicama, te da je
uputstvima Vrhovnog štaba od 6. maja i 27. novembra 1942. godine
regulisano formiranje jedinstvene obavještajne službe jedinica NOV
i POJ i teritorije. Prema uputstvu od 27. novembra 1942. u svim
jedinicama od bataljona naviše formirani su obavještajni centri sa
dvije sekcije — obavještajnom i kontraobavještajnom. Sa istim sek-
cijama obrazovani su rejonski (ROC) pokrajinski (POC) i glavni
obavještajni centri (GOC) na teritoriji. Prema tome, nisu u štabo-
vima korpusa formirani glavni obavještajni centri »radi koordini-
ranja diverzantskih akcija« već su formirani za potrebe obavještajne
službe i bezbjednosti jedinica NOV i POJ i narodnooslobodilačkog
pokreta u cjelini.

Na kraju bih istakao još neke momente. Diverzantska dejstva
izvođena su tokom čitavog narodnooslobodilačkog rata. I u opštena-
rodnom odbrambenom ratu, ako do njega dođe, biće mnogo diver-
zantskih akcija i dejstava. Dakle, nesporan je velik značaj diver-
zantskih jedinica i diverzantskih dejstava u NOR-u i ONOR-u.
Međutim, sva ta dejstva je nužno locirati i dimenzionirati u okvire
koji im pripadaju. Partizanski način vođenja oružane borbe, pored
masovnih borbi, bojeva, zasjeda, prepada i drugih brzih i iznenadnih
borbenih dejstava, uključuje i borbene radnje diverzantskog ili pre-
težno diverzantskog karaktera. Takav način vođenja oružane borbe
ne isključuje u načelu mogućnost izvođenja diverzija kao izolovanih
i samostalnih akcija i borbenih postupaka u pozadini protivnika.
Bilo je dosta takvih akcija ograničenih razmjera, pa i onih većih.
Ali, u praksi su diverzantska dejstva u najvećem broju slučajeva
bila sastavni dio drugih oblika masovnih borbi, bojeva i operacija.

Samo na taj način ona će biti prikazana objektivno i u realnim
dimenzijama u kojima su se ispoljavala u narodnooslobodilačkom
ratu. Na mnogim mjestima autor je tako i postupio u svojoj studiji
i on tu korektno odslikava ulogu i značaj »nižih« oblika diverzant-
skih dejstava. To se, prije svega, odnosi na diverzantske grupe, čete,
bataljone, odrede, njihovo obučavanje, opremanje, pripreme i izvo-
đenje diverzantskih akcija. U tom pogledu autor je imao i dovoljno
prostora, podataka i potrebu da mnoge diverzantske akcije u okupi-
ranim gradovima potpunije obradi. Prava je šteta što se u knjizi o
diverziji na poštu u Zagrebu, 1941. godine, govori u svega nekoliko
rečenica. Bilo je sličnih podviga i u drugim gradovima. Da se više

pisalo o tim akcijama i uopšte o akcijama diverzantskih jedinica, onda bi se sigurno autor više zadržao na svojoj temi i potpunije teorijski osvijetlio fenomen masovnih diverzantskih dejstava. Međutim, on je neizbježno zapao u zamku zamjene pojmova a time i teza, kada je pokušao da na osnovu empirije iz NOR-a zasnuje tezu o diverzantskoj operaciji.

Problem o kojem je ovdje riječ ima i svoje aktuelno značenje. On je, iako to možda ne izgleda tako na prvi pogled, veoma kompleksan i proteže se na teorijsko definisanje pojave i na njeno teorijsko-metodološko korektno klasifikovanje.

U našoj teoriji opštenarodnog odbrambenog rata, čiju osnovu čine iskustva iz narodnooslobodilačkog rata, nužno je jasno odgovoriti na pitanje: gdje je granica između masovnih i raznovrsnih borbi i bojeva koje će izvoditi svi dijelovi oružanih snaga i diverzantskih dejstava na privremeno zaposjednutoj teritoriji i uopšte u pozadini neprijateljevih snaga. Jedno je sigurno, da će sve jedinice naših oružanih snaga, koje budu dejstvovala u pozadini snaga agresora, to jest, na privremeno zaposjednutoj teritoriji, dejstvovati na partizanski način ratovanja, a takav način ratovanja u sebi inkorporira i diverzantska dejstva. U takvom mješovitom načinu borbenih dejstava treba razlikovati glavni od pomoćnih sadržaja, i to ne samo zbog čistote teorijskih stavova već i zbog praktičnih potreba koje praksa nameće. Pri tome treba imati na umu da se diverzantska dejstva u narodnooslobodilačkom i eventualnom opštenarodnom odbrambenom ratu ne mogu kvalifikovati kao takva samo obilježjem prostora na kojem se izvode (u pozadini snaga agresora — privremeno zaposjednutoj teritoriji) niti samo po specijalizovanim snagama koje ta dejstva izvode, jer će takav vid borbenih dejstava primjenjivati sve naše snage koje dejstvuju u pozadini neprijatelja. Drugim riječima, osnovni kriterijum razlikovanja i razvrstavanja tih dejstava treba da bude način izvršenja borbenog zadatka, odnosno taktičke radnje u cjelini. Kad je riječ o diverzantskim dejstvima podrazumijeva se primjena specifičnih postupaka i specifična sadržina tih dejstava (rušenje, miniranje, paljenje ili na drugi način uništavanje i onesposobljavanje objekata i infrastrukture koju koristi neprijatelj). Ako se takva dejstva izvode samostalno, ona po pravilu ne prelaze taktički nivo. No, diverzantska dejstva, kako smo već konstatovali, mogu se izvoditi i u okviru napadnih i odbrambenih dejstava širih razmjera (bojevi, operacije) i u tom slučaju ona poprimaju, po pravilu, značenje pomoćnih, specifičnih dejstava u funkciji osnovnog manevra (taktičkog, operativnog ili strategijskog).

U izuzetnim prilikama diverzantska dejstva mogu da budu i srazmjerno veća od svih drugih vrsta borbenih dejstava i da u određenom obliku borbenih dejstava (boju, operaciji) dominiraju. To bi značilo da sve snage ili većina snaga koje učestvuju u datom boju — operaciji, a ne samo specijalizovane diverzantske snage, dejstvuju na diverzantski način, tj. da primjenjuju sredstva i metode diverzantskih dejstava. Samo u tom slučaju, diverzantska dejstva, i to uslovno, mogu dobiti razmjere operacije operativnog, ali ne i strategijskog značaja.

Ako se tako bude čitala Bošnjakova knjiga, moći će se lako uočiti da ona znači izvjestan doprinos razvoju teorije operacija, pa i onim njenim sadržajem koji je u ovom osvrtu bio izložen kritici.